

Kelimelerin Anayurdu ve Tarihi:

Dikkat, Kitap Var!

Kelimelerin Anayurdu ve Tarihi incecik oylumuna rağmen çok şey içeren, dile bir şekilde merak duyan herkesin ilgiyle okuyacağını tahmin ettiğim bir yapıt. Son zamanlarda yoğunlaşan, biraz da aslında sığ kalan dilde doğru/yanlış tartışmalarının ötesinde, adından da anlaşılacağı üzere iki izleğin, dil ve tarihin gölgesinde olan, ama onlara indirgenemeyen, felsefe, psikoloji ve politika hayaletlerinin de uğradığı yazıların toplamı. Bizde etimolojiye ilgi duyulsa da, Türkoloji bölümleri artsüremli çalışmalar bakımından verimli olsalar da, Savaşır'ınki gibi sözcüklerin tarihlerini, anlam tarihlerini yorumlamaya yönelik bir çabaya, yine bilebildiğim kadarıyla, tek tük birkaç yazının dışında rastlanmaz. Çünkü kışkırtıcı olduğu denli zorlu, alabildiğine geniş bir kültür isteyen, yine de yanılma olasılığı hayli yüksek bir girişimdir sözcük yorumculuğu. Türkçede böylesi bir girişimi zorlaştıracak etkenlerin de varlığı (Türkçenin tarihsel bir sözlüğünün, tüm tarihini kapsayan etimoloji sözlüklerinin bulunmaması) göz önünde tutulursa, Savaşır'ın çabası daha bir değerlenir.

Raymond Williams'ın ünlü *Anahtar Sözcükler*'i gibi sistemli bir sözcük tarihçiliği ve yorumculuğuna girişmez İskender Savaşır; o daha serbest bir tutumla, yine de bütünlüğü vardır bu tutumun, çeşitli sözcüklerin (sözgelimi selam, bereket; ben, sen, o) anayurtları, tarihleri ve bugünleri üstünde durur. Yalnızca sözcükler konusu olmaz Savaşır'ın kılı kırk yaran dikkatinin, ekleri de ele alır yazar. “Türkçe’de Alışkanlık ve Yetenek” başlıklı yazıda (s. 37-47) yeterlilik ekiyle geniş zaman ekini “farklı yetenek ve güçlerle donanmış öznellik biçimleri” çerçevesinde çözümler.

Savaşır'ın yorumlarını okurken yer yer duraksasam da, aşırı yorum diye düşünsem de, her şeyden önce, büyük keyif aldım ve akademik bir çalışma olmadığı halde pek çok akademisyenle akademik çalışma için ufuk açıcı olabileceği düşüncesi uyandı bende. “Duraksadım” deyip geçmek doğru olmayacağından, bu noktalardan bir-ikisi üzerinde durmak istiyorum.

“Yormak” başlıklı yazıda İskender Savaşır, *yormak* sözcüğünü yorumlamak için önce eleştirmek ve tartışmak sözcüklerini, bu sözcüklerin eklerini inceler. Daha önce de karşılaştığım “ağırlığını ölçme” anlamında **tart-** kökünden tartışma açıklamasını yapar. Bana öyle geliyor ki, ulaştığı yer bakımından doğru, gittiği yol bakımından yanlış bir yorumdur bu. *Tart-* fiilinin eski bir anlamı “çekmek”tir; nitekim *Yeni Tarama Sözlüğü*'nün **dartmak** maddesinde **tartmak** biçiminde de var olduğu belirtildikten sonra, “çekmek” anlamına geldiği eklenir (Ankara 1983, s. 61). Çekmek de bilindiği gibi aynı zamanda “tart(ıl)mak” anlamına

gelir, “Kırk kilo çekti” gibi (bk. s. 52). Bu nedenle **tartışmak** aslında “çekişmek” demektir. Bize sanki yeni bir sözcükmüş gibi gelen, Eski Anadolu Türkçe’sinde **tartışmak**, **dartışmak**, **tartaşmak** biçimlerinde var olan fiilin anlamı *Tarama Sözlüğü*’nde “çekişmek, mücadele etmek” olarak verilir (s. 204). Ayrıca **tartış** “niza, çekiş”, **tartışık/ dartışık** “ihtilaf, niza, çekişme, tartışma”, **dartışiksuz** “ihtilafsız, tartışmasız” demektir (s. 61). **Dartılmak/tartılmak** “çekilmek, sıyrılmak”, **dartınmak/tartınmak** “çekinmek, esirgemek” biçimlerini de göz önünde bulundurursak, bugünkü durumun aksine tarihsel olarak **tart-** fiilinin “çekmek” anlamının daha *ağır çektiğini*, “ağırlığı ölçmek” anlamının sonradan bu anlamdan geliştiğini varsaymak yanlış olmaz. “Tartışmak” anlamında *çekişmek* ise, bir ipin iki ucundaki tarafların çekişmesini, birbirlerinin ağırlığıyla gücünü sınamasını düşündürüyor bana. Böylelikle, son tahlilde, *tartışmak* ve *çekişmek* bugünkü anlamlarını “karşılıklı olarak ağırlıkları ölçmek” anlamından almıştır denilebilir.

Ne var ki, *yorumlamak* ve *sezinlemek* sözcüklerinin açıklanmasına geldiğimizde, Savaşır’ın nesnelere biraz fazla “yorduşu”nu görürüz. Yazar anılan sözcüklerin “dönüşlülük ifade eden ‘-(U)N-’ eki”ni barındırdığını (s. 71) ileri sürmektedir ki, eklerin bu şekilde birleştirilmeleri mümkün olsa bile, dönüşlülük eki olduklarını kabul etmek olanaksızdır. Ekleri biz işlevleriyle birbirlerinden ayırırız; eğer *yor-um* ve *sez-in* sözcüklerindeki ekler isim yapma ekleri olmasaydı, biz onlara *-mak* ekini getirebilir, **yor-um-mak* ve **sez-in-mek* gibi fiiller elde edebilirdik. Oysa her iki sözcükten yeni fiiller elde etmek için isimden fiil yapan *-la-* ekini getiriyoruz. Hiç kuşku yok ki ekler, isim yapma ekleridir ve eğer Savaşır, isim yapma eklerine dönüşlülük yüklemiyorsa, yukarıdaki kabule dayanan yorumları belki yanlış olmaz (çünkü eklere dayandırılan psikolojik çözümlenmelerdir aslında), ama havada kalırlar. Böylece “yorum” yorumunda, yormak fiilinin *aşırı* “yorul”duğunu söyleyebiliriz.

Duraksadığım bir diğer noktayı aydınlatmak için, Claude Lévi-Strauss’un *Yapısal Antropoloji*’de değindiği (İngilizce çevirisi, C. Jacobson-B.G. Schoepf, Penguin Books, 1963, s. 55 vd.) sosyal bilimlerde özne-nesne ayrımı sorununu hatırlamamızda yarar var. Lévi-Strauss o sıralar yapılmış bir çalışmaya gönderme yaparak, sosyal bilimlerin doğasının kaydedilen gelişmelerin araştırma nesnesi üzerinde etkilerde bulunmasını kaçınılmaz kıldığı görüşüne yer verir ve bu durumun aslında evrensel olduğunu belirtir. “Ama” der, “en ileri matematiksel araştırmaya uygun alanlarda bu durum göz ardı edilecek ölçülerdedir; örneğin, nesnenin öylesine engin boyutlarda olduğu için gözlemcinin etkisinin hesaba katılmaması gereken astrofizikte veya nesne çok küçük olduğu için gözlemcinin taraflılığının tek başına hiçbir etkide bulunmadığı ortalama kütle etkileriyle ilgilendiğimiz atom fizikinde olduğu üzere.” Ardından Lévi-Strauss sosyal bilimlerin alanları içinde bir tek dilin bu itirazların

dışında kalabildiğini, “dilcinin dil bilgisinin her zaman için konuşan bir eyleyen olarak deneyiminden ayrı kaldığı”nı, çünkü “onun konuşma kipinin, dilini daha üst bir düzeyde yorumlama yeteneğince etkilenmediği”ni belirtir.

Bu satırları okuduktan epey bir süre sonra, tarihsel dilbilgisi öğrenimi görmüş biri olarak sözcüklerin eski anlamlarının kimi zaman dilimin ucuna geldiğini, kimi zaman da söylenen sözleri eski anlamlarını da göz önünde bulundurarak anladığımı fark ettim. Böylelikle dilde de özne-nesne ayırımının kısmen dahi olsa zaafa uğradığını düşünmüştüm. İskender Savaşır’ın “... kelimelerin anlamı, onların anayurtlarını olduğu kadar tarihlerini de içerir” (s. 9), “Dili kullanıyor olmak, bize ister istemez tarihin yükünü hissettiriyor” (s. 11) gibi sözlerini okuyunca bu düşünceleri anımsamadan edemedim.

Çünkü dilin olağan konuşucular için artsüremli gönderimi olmadığını, eminim, Savaşır çok iyi biliyordur; söyleyebileceğimiz şey, tıpkı yazarımız gibi dilin tarihine ilişkin bilgisi olan konuşucular için, dilin (yoksa “söz” mü demeliydi?) kısmen de olsa artsüremli gönderime sahne olabileceğidir.

Bu notlarımın başta verdiğim yargıyla çeliştiği düşünülebilir; oysa ben Savaşır’ın 86. sayfada kitabının “uzmanlar için yazılmamış” olduğunu söylemesine ve Türkçe dil verilerinde kimi aksaklıklarla karşılaşılmasına karşın, yapıtının birikimi ve yöntemiyle tam da uzmanlar için örnek alınmaya değer olduğu düşüncesini koruyorum. Önemli bir boşluğu doldurmaktadır ve bana öyle geliyor ki, uzun yıllar boyunca bir benzeri yazılamayacaktır.

Savaş Kılıç